

אחד במאי נגד שמעון בר יוחאי

איתן כהן: ואדי סליב שלי, הוצאת משכל 2010, 181 עמ'

שער 'העולם הזה', 1959

כדי ביקורת עצמית וניתוח גורמי הכישלון למאבק המזרחי.

המרד של המרוקאים בחיפה, הציג בפרהסיה את ההגמוניה החברתית והשלטונית של האשכנזים בהוויה הציונית, והפריך את החזון המיתי של "מיווג גלויות". במציאות, המזרחים הודרו, הושפלו ונדחו בכל מה שקשור לנושאי חיים בסיסיים כשיכון, עבודה, רווחה, ואלה יצרו את הרקע למאורעות ואדי סאליב. "המרד" יכול להתפרש גם בהזדהות עולי מרוקו עם האצ"ל, "ביתר" ו"חרות" הרודיוויניסטית. מולם עמד הממסד הוותיק, האשכנזי, של חוגי השמאל ובראשם מפא"י שהנהיגו מדיניות של הפקרה ו"השגחה" על הדחויים והמופקרים.

את סיפור ההדרה והזלזול ניתן לאתר כבר בשלהי העלייה ארצה, באוניית המעפילים "יהודה הלוי", כמו בשנות העשרים, עת הביא שמואל יבנאי את עולי תימן, כך העולים ממרוקו, בשנות החמישים. הם הובאו כ"חוטבי עצים ושואבי מים", "כסותמי פרצות" ביישובי הספר לנוכח דילול העולים האירופאים לאחר השואה.

כבר במחנה המעצר בקפריסין התגלו תופעות המצביעות על תחושת זרות וכפי שדיווח שליח הסוכנות בקפריסין: "... הם אנשים קלי דעת שהתקיימו משוק שחור, חומר המיועד לרצח, לגניבה, ולאצ"ל" (עמ' 29).

דוד בן-הרוש, המנהיג הבלתי מעורער של "המרד המרוקאי", לא עבר את תהליך החברות של השמאל הציוני ולא הבין את משמעות "הדגל האדום". הימין דבק במסורת שמעון בר יוחאי ועלייה לקברי צדיקים והעדיף אותה על פני "האחד במאי" והמעמד הפועלי.

שכונת ואדי סאליב, שהיוותה מצבור של כוכי מגורים ללא תשתיות, במדרונות הדר הכרמל, העמידה אנטי-תזה ל"עיר האדומה", בהיותה "עיר האורות האדומים", שכונה בעלת אופי מזרחי ונדמתה "לכתם מכוער" בנופה של עיר הנמל, הים וההר. (עמ' 46).

בקיץ 1959 פרץ העימות האלים בין אבא חושי, ראש עיריית חיפה ויוסף אלמוגי, מנהיג מפא"י וההסתדרות, לבין דוד בן-הרוש, מנהיג עדתי שכונתי. למעשה, עמדה כאן האשכנזיות הממוסדת מול המזרחיות המקופחת, המודרת.

ואדי סאליב הצטייר כ"מלאח של קובלנקה", כגטו מרוקאי, שאליו התנקזו גם מהגרי פנים מעיריות פיתוח וממושבי העולים (עמ' 59). "המורדים" המרוקאים התרכזו בבתי הכנסת ובבתי קפה עדתיים, שם החלה ההתארגנות הראשונית שיצרה את גלי המחאה, שהיו ספק ספונטניים, ספק מאורגנים ומכוונים על ידי גורמים אנטי ממסדיים; יוסף אלמוגי התבטא אז כך: "לפי כל הסימנים, על פי כל הידיעות שבידינו, עמדו גורמים פוליטיים מאחורי המהומות בחיפה"; הכוונה היתה בעיקר לניצול הדיכוי והעוני על ידי האופוזיציה דאז, "תנועת החרות" ו"אחדות העבודה" (עמ' 81).

בן-הרוש נהפך עד מהרה מעסקן מזרחי של מפא"י

"אפשר שתפקידנו כיהודים ספרדים, בעלי חינוך צרפתי לסייע לציונות להתאקלם במזרח תיכון חדש, מודרני, פרוגרסיבי", כך, ז'קלין כהנוב. אך המציאות טפחה על פנינו, וכך כתב העיתונאי אביעזר גולן במאמרו: "האמת על הקובלנים" (ידיעות אחרונות, 28.10.55). "בכל תולדות העלייה הציונית לא היתה עלייה אחת שעוררה סערה גדולה, כמו העלייה הצפון-אפריקאית (המרוקאית)...את המרוקאים שנאו".

אירועי ואדי סליב, או כפי שכוננו בשעתו, מאורעות, מהומות, פוגרום ומלחמת אחים, נחקרו רבות וליוו את חיינו בעת "העלייה ההמונית".

כבר ב-1970 חקרו משה חזני וישעיהו אילן את "בתי הכנסת העדתיים בואדי סאליב" (אוניברסיטת בר אילן). ב-1991 כתבה הנרייט דהאן-כלב את עבודת הדוקטורט שלה: "ואדי סאליב והפנתרים השחורים" (האוניברסיטה העברית). ב-1997 כתב צבי ברזילי על מאורעות ואדי סאליב, וב-1999 נכתב בספרו של אבי פיקאר על ראשיתה של העלייה הסלקטיבית בשנות החמישים. ב-2001 חקר ירון צור את *קהילה קרועה: יהודי מרוקו והלאומיות, 1943-1954* (עם עובד). ב-2004 כתב סמי שלום שיטריט את ספרו המקיף על *המאבק המזרחי בישראל, 1948-2003* (עם עובד). יפעת וייס חקרה את *הנושא: ואדי סאליב: הנוכח והנפקד* (2007, מכון דוידסון).

מכל אלה עולה שנושא כאוב זה לא נשכח במשך יותר מיובל שנים, והדיו עדיין נשמעים מפעם לפעם בהקשרים פוליטיים, סוציולוגיים, כלכליים וגיאוגרפיים. הספר שלפנינו נכתב לרגל יובל שנים לעליית יהודי מרוקו. הוא בודק היבטים שונים של השפעת העלייה על החברה הישראלית: פיזור אוכלוסייה, פערים חברתיים וכלכליים ובעיקר - יחס פסיכולוגי אל יהדות המזרח בכלל, ואל יהדות המגרב בפרט.

החוקר איתן כהן, מנחה לסוציולוגיה ומדע המדינה באוניברסיטה הפתוחה, חיבר שני ספרים שעיקרם הפיכת מדינת ישראל לחברה ים תיכונית אמיתית ואיכותית: *המרוקאים - הנגטיב של האשכנזים* (רסלינג, 2002), ו**כאר שבע - העיר הרביעית** (כרמל, 2006). ספרים אלה נדרשים להבנה טובה יותר של מרחב הים התיכון, בעיקר לנוכח האירועים העכשוויים במדינות המגרב, במצרים, בתימן ובמדינות המפרץ הפרסי (הערבי). ייחודו של הספר בכך שהוא הראשון שנכתב מנקודת מבט מזרחית, תוך

למנהיג מרד. הוא הקים את "ארגון ליכוד עולי צפון אפריקה" שמטרתו העיקרית היתה מלחמת חורמה במפא"י והוצאתה מחוץ לשכונה. אספת היסוד כוננה בבית הקפה השכונתי של בן-הרוש. שם החל המאבק האלים כנגד המפלגה השלטת, "פלוגות הפועל" ומשטרת חיפה. המאבק מוכר את "שביתת הימאים" כעשור שנים קודם לכן. המחבר מתאר את שלבי ההתארגנות, דרכי המאבק, ניסיונות הפשרה של משה שחל, עד לפציעתו של יעקב אלקריף, השיכור המפורסם, בוואדי סאליב, שהציתה את להבת המרי (עמ' 111).

המאבק האלים התנקז בעיקר נגד מועדוני מפא"י וההסתדרות, שהיו שנואים ביותר כמסמלים את השלטון האשכנזי.

לצד אלקריף וחבריו התייצבו אורי אבנרי במאמרו "מרד המרוקאים" שהתפרסם בקיץ 1959 ב'העולם הזה', ושלום כהן, העורך השני של הביטאון. כלי התקשורת האחרים גינו את המחאה וראו בה יותר סממנים של וגדליו ומעשי פלילים.

לצד המרד, מציג המחבר יריעה רחבה וכוללת יותר של מעמד המזרחים בחברה, בדמותם של בכור שיטריט כשר משטרה ומיעוטים, אליהו אלישר, ממנהיגי העדה הספרדית בירושלים - כמנהיגים "חלשים" ששיתפו פעולה עם השלטון המרכזי.

משפטו של בן-הרוש, שהסעיר בזמנו את אורחי המדינה, גרם בעקיפין לנפילת הממשלה החמישית בראשות משה שרת (אם כי זו נפלה בשל פרשת קסטנר, ו"מרד המזרחים" היה הד קלוש ל"רכבת המיוחסים"). מאסרו המקוצר של מנהיג המרד הביא גם לנפילת רשימתו שלא עברה את אחוז החסימה.

"הליכוד" הראשוני שנאבק באפליה, נהפך ב-1977 ל"ליכוד" החדש, פטרון החלשים והמדוכאים לכאורה, ולמעשה פטרונם של הטייקונים וחברי האלפיונים העליונים.

המחבר מיטיב לשרטט את המפגש הטראומטי

פורמלית, כפרוצדורות של בחירות (המוצגת גם כאן) לבין הדמוקרטיה הליברלית המהותית, הרי הצגת הדברים נוטה בבירור להצגת דמוקרטיה מהותית ולא פורמלית.

בהשוואה של ישראל למדינות בעולם הדמוקרטי עולה כי על פי רוב המדדים הבינלאומיים היא מדרגת מיד אחרי הדמוקרטיות הוותיקות, ובסמיכות לדמוקרטיות החדשות של

מזרח אירופה, מרכז אמריקה ודרום אמריקה (עמ' 15). כלומר ישראל דומה יותר למדינות שעברו דמוקרטיזציה מאוחרת יחסית. כשבודקים את המדדים לא ברור עד כמה ניתן לסמוך על מדד שלטון החוק במדינה שאין לה חוקה, ואשר קיימת בה חקיקת חירות מתמדת, ותחום האישות מצוי בידי ראשי העדות.

אך "מדד אחד נותר ללא שינוי (חוק וסדר). במדד זה לא חל שינוי בציונה של ישראל, אבל במדד שלטון החוק שמחשב הבנק העולמי נרשם שיפור" (עמ' 28). ככה זה, כשמתרכזים בספירת אסירים ביטחוניים או פליליים. הכותבים עצמם מציינים שמדד "החוק" בודק את "העוצמה ואת אי משוא פנים של מערכת המשפט במדינה", בעוד שקטגוריית המשנה "סדר" בוחנת את ציות האזרחים לחוק. כיצד ניתן לבדוק ציות לחוק, כשעצם לגיטימיות החוקים עלולה לעורר שאלה? האם הסדר תחום האישות הוא לגיטימי? האם קיום מוסד אקסטרטוריאלני בעל זכויות התיישבותיות (מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית) הוא לגיטימי? האם חוק הקובע אזרחות על מכוח השבות הוא לגיטימי?

מעבר לבעיית תקפות המדדים, עולות שאלות לגבי הבנת האוכלוסייה את הסוגיה הדמוקרטית ופענוחה, נוכח הפער בין התמיכה בה לבין השמעת דעות שאינן מתיישבות עמה. כך למשל מתברר ש-81% מכלל הציבור מסכימים עם הקביעה העקרונית שדמוקרטיה אמנם אינה משטר מושלם, אבל היא עדיפה על כל צורה אחרת של שלטון (עמ' 17). יחד עם זאת 55% תומכים בהנחה כי מצבה של ישראל היה טוב יותר אילו התחשבו פחות בכללי הדמוקרטיה והקפידו יותר על שמירת החוק והסדר הציבורי. נתינת עליונות לשלטון החוק והסדר הציבורי יכולה להתפרש גם כמיתון השסעים בחברה, הפחתת האלימות בה, כמו גם לחימה בשחיתות. זאת ועוד, כשבוחנו שאלה זו לנוכח מידת התמיכה ברעיון שמנהיגים חזקים יכולים להועיל למדינה "יותר מכל הדיונים והחוקים", מתברר כי 60% מהציבור תומכים בהנחה זאת (עמ' 67). כן מתברר כי כאשר התבקשו הנשאלים להביע

הדמוקרטיה מעריך את מצבה מבחינה כמותית על פי שלושה מדדים:

האחד: "מדדים כמותיים שפותחו במכוני מחקר בינלאומיים ועוקבים אחר מצבן של עשרות מדינות במשך שנים" (עמ' 25). עורכי הספר מעירים שבשנת 2010 עדכנו 19 מדדים מתוך 37 הנכללים במדד הדמוקרטיה. במילים אחרות מדובר בקביעה השוואתית של הדמוקרטיה בישראל לעומת מדינות אחרות. המדד השני הנו סקר הדמוקרטיה: "סקר דעת הקהל בהתייחס לשאלות קבועות מאז שנת 2003, הבוחנות את ההערכות והעמדות של הציבור כלפי מימוש הדמוקרטיה בישראל, מידת התמיכה בה ושביעות הרצון ממנה" (עמ' 26). במילים אחרות, מדובר במדד לבחינת דמוקרטיות עמדות האזרח בישראל.

התמקדות במדד זה בוחנת את "ההלימה בין התמיכה התיאורטית של הציבור [...] בערכים דמוקרטיים מרכזיים [...] ובין מידת התמיכה שלו בתרגום של ערכים אלה לשפת מעשה" (עמ' 26). או במילים אחרות, מדובר במדד לבחינת דמוקרטיה האזרח הלכה למעשה.

מן הראוי לבחון קודם כל את מושג הדמוקרטיה כפי שהוא משמש את החוקרים, שמציינים בצדק כי יש לה הגדרות שונות. על פי הגדרת מדינה דמוקרטית היא "מדינה שבה רוב התושבים נהנים מזכויות האזרחות הכלולות לכל הפחות את הזכות להיבחר ואת הזכות לבחור את מקבלי ההחלטות מתוך שניים או יותר מתמודדים על השלטון, בבחירות תקופתיות, חשאיות, תחרותיות ובעלות תוצאות מחייבות" (עמ' 23). ראשית יש לברר: מדוע מצוין "רוב התושבים" ולא כל התושבים?

ניתן גם לדבר על שלושה הבטים: הבט מוסדי, הבט של זכויות והבט היציבות (שם). מבחינת הבט הזכויות (ההבט השני), מציינים הכותבים שהבט זה עוסק בעיקרון המהותי והפורמלי בדמוקרטיה: שמירה על כבוד האדם וחירותו, על זכויות המיעוט ועל שלטון החוק. הזכויות הכלולות בו הן הזכויות הפוליטיות, האזרחיות, החברתיות והכלכליות. מרכיבים נוספים הם: שוויון מגדרי ושוויון למיעוטים. שלוש הזכויות הראשונות עולות בקנה אחד עם מושג האזרחות העומד בבסיסו של המשטר הדמוקרטי. זכויות כלכליות (קניין) מופיעות בעיקר בהקשר האמריקני תחת הכותרת 'זכויות אזרחיות', משום ששם מתורגמת האזרחות לזכות לקניין (עמ' 24-23).

לגבי מודל זה של הדמוקרטיה ראוי להעיר מספר הערות: א. זכויות מעוגנות בחקיקה והרי אין חוקה בישראל. ב. למרות ההבחנה בין דמוקרטיה

בין מנהיגים ואוכלוסיות "העליות המעצבות", לבין המיושבים המזרחים. כאן נוצרו יחסים קולוניאליים שהניבו מאבקים אלימים, אם כי על רובם ככולם "פיקח" הממסד באמצעות "הטבות" שונות - עלייה מזערית בסולם הריבוד של הדור השלישי והרביעי ובעיקר הכרה במוניקה, ספרות וקולנוע, בעלי גוון מזרחי.

המאבק האתני-מעמדי יתחדש כעבור עשור נוסף על ידי תנועת "הפנתרים השחורים" ו"אוהלים", אך גם הם ידוכאו וישבוק חיים בשל המניפולציות השונות שיפעילו עליהם מנגנוני השלטון, שינסכו לעצמם את הזרם המרכזי בציונות. "כור ההיתוך", "צבא העם" והסכנות הקיומיות של המדינה, לא אפשרו מרד רחב היקף, וסוגיות הביטחון האמיתיות והמדומות העפילו מאז ומעולם על הבנייה טובה יותר של חברה אזרחית, סולידרית ושוויונית יותר.

דן ייב

אז מה מצב הדמוקרטיה בישראל?

מדד דמוקרטיה הישראלית, ערכים דמוקרטיים בישראל הלכה למעשה, הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה ומרכז גוטמן לסקרים 2010, 154 עמ' בעברית ועוד עשרה באנגלית

בעת שהספר [בעריכת: אשר אריאן וז'ל, תמר הרמן, יובל לבל, מיכאל פילפוב, הילה צבן, ואנה קנפלמן] יצא לאור, געשה התקשורת סביב אירועים שנתפסו כגזענות נגד ערבי ישראל והעובדים הזרים. מסקר של מכון טרומן עלה ש-44% מהאוכלוסייה היהודית בישראל תומכים בקריאת הרבנים לתושבי צפת להימנע מהשכרת דירות לערבים. 40% מאוכלוסייה זו תומך בחוק ועדת הקבלה המאפשר ליישובים קטנים לדחות מועמדים על בסיס "אי התאמה" חברתית תרבותית ('הארץ' 29.12.10). לפי מדד הדמוקרטיה ל-46% מהיהודים מפריעה שכנות של ערבים, ולכ-50% מהערבים מפריעה שכנות של יהודים (עמ' 123-124). אגב נתונים אלו דומים למדי נתוני המדד ב"העשור האבוד של יחסי ערבים יהודים בישראל, סקירת ממצאי המדד בין השנים 2003-2009" שערך פרופ' סמי סמוכה, וממנו עולה ש-43% מהערבים התנגדו בשנת 2009 לשכן יהודי (לעומת 27.2% בשנת 2003), לעומת 50.7% מהיהודים שהתנגדו לשכן ערבי ו-47.4% בשנת 2003.

אז מהו מצב הדמוקרטיה בישראל? מדד